

Др Мирчета ЂУРОВИЋ

ПОКУШАЈ СТВАРАЊА АКЦИОНАРСКИХ ДРУШТАВА У ЦРНОЈ ГОРИ ДО КРАЈА XIX ВИЈЕКА*)

Акумулација капитала у Црној Гори до Берлинског конгреса (1878) вршена је готово искључиво путем трговине и зеленашења. И поред неких околности које су погодовале развиту трговине, неразвијеност робног промета и трговачког саобраћаја онемогућавала је бржу акумулацију и стварање већих трговачких капитала. Капитали формирани путем трговине и зеленашења били су ситнијег карактера и, појединачно, недовољни за предузимање већих трговачких послова.

Због уситњености појединачних капитала, трговци у Црној Гори су се често удруживали. Најраспрострањенија форма удруживања био је *ортаклук*. Овај облик удруживања нарочито је дошао до изражаја шездесетих и седамдесетих година XIX вијека, мада је био доста честа појава и раније. Ортаклук је био прилично развијен између црногорских и бокелјских трговаца.¹⁾ Трговци у Боки били су богатији од црногорских, па су им често давали новац на зајам и робу на кредит, или им уступали један дио добити на рачун посредовања у трговачким пословима.

Поред тога, и сами црногорски трговци удруживали су своје капитале приликом предузимања већих трговачких послова. Тако је још тридесетих година прошлог вијека, ради извоза рибе, створено *Друштво трговачко од сухе рибе*, у којему су били удружени Бело Станишин, Шпиро Врбица и Јоко Петровић, синовац Петра I. Друштво је закупљивало суву рибу и преко посредника у Котору и Рисну слало је у Аустрију, Трст и Италију. Педесетих година прошлог вијека помиње се и *Компанија Луке Марки-*

* Овај прилог је први дио из рада О акционарским друштвима у Црној Гори. Други дио — *Формирање акционарских друштава почетком XX вијека*, који говори о оснивању акционарских друштава у појединим привредним гранама (индустрији, банкарству, трговини) донијећемо у једном од наредних бројева.

¹⁾ О ортаклуку и удруживању навео сам више примјера на другом мјесту, па се овдје нећу задржавати на томе (Трговачки капитал у Црној Гори у другој половини XIX и почетком XX вијека, Цетиње 1958, 25—26).

пина, која се бавила разним трговачким пословима а највише извозом рибе и стоке. Седамдесетих година основана је *Дружина*, која је за три године закупила трговину „шпиритуозним пићима“, а 1875 године, у циљу откупа и извоза руја, формирало је осам трговаца *Друштво од руја*.²⁾

Ова „друштва“ не прелазе оквири обичног ортаклука. Многа од њих била су привременог карактера, формирана ради одређене трговачке операције и на краће вријеме (откуп рибе у једној сезони, закуп алкохолних пића за три године, откуп руја за једну годину и сл.). Само је „друштво“ за извоз суве рибе, како изгледа, дуже пословало.

Али без обзира на то каква су била ова „друштва“, она говоре о томе да је црногорска привреда још онда захтијевала већа средства и веће капитале. Но пошто није било већих индивидуалних капитала, друштва су се морала формирати од ситних средстава и мањих капитала, акумулираних путем трговине и зеленашења. Најподеснија форма удруживања био је ортаклук, па је он највише и дошао до изражаја у Црној Гори. Ортаклук, као најједноставнија форма удруживања, највише је, или готово изузетно, одговарао ондашњем степену друштвено-економског развитка Црне Горе. Он је био израз привредне заосталости и учмалости, из које се Црна Гора тих година тек почела извлачити. Али већ седамдесетих година прошлог вијека долази до формирања акционарског друштва у Црној Гори. Од једноставног начина удруживања средстава *ортаклука*, прелази се на савршенији начин удруживања — *акционарско друштво*.

ПРВО АКЦИОНАРСКО ДРУШТВО У ЦРНОЈ ГОРИ — „ЛОКАНДА“

Прво црногорско акционарско друштво формирано је 1863 године под именом *Друштво за грађење једне гостионице на Цетињу*. Средином 1863 године изишле су акције уз које су штампана правила — *Устав* — овог Друштва.³⁾ Правила су имала свега 11 чланова, а потписао их је војвода Мирко Петровић, претсједник ондашњег Сената, који је био и главни покретач Друштва. Правила су веома једноставна, али се из њих могу видјети основе на којима је Друштво формирано.

Основни капитал Друштва износио је 10.000 фиорина у цванцикама и био је подијељен на 200 акција, тј. свака акција износила је по 50 фиорина. Акције су уплаћиване одједанпут, а

²⁾ Исто, 32, 66 и 67.

³⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу (даље ДМЦ), Никола I, ф. за 1863, омот под 1 VI 1863; види Ристо Ј. Драгићевић, Прилози економској историји Црне Горе (1861—1870), Историски записи, 1954, књ. X, 430—431. О дјелатности овог Друштва сачувани су веома оскудни подаци, али се из постојеће грађе ипак могу видјети основе његове дјелатности.

за њихову вриједност гарантовала је држава (у правилима стоји „јемствује Правитељство црногорско“). Амортизација је била одређена за 20 година и то путем извлачења, „вадећи по 10 акција на годину“. Држава је гарантовала исплату главнице за 20 година, с тим што би гостионица прешла по исплати у њену својину. Поред тога, држава је акционарима јамчила 5 отсто интереса на уложени капитал, али је задржала право „присуствовати при сваком рјешењу овога Друштва“ (чл. 7 Устава).

Рад Друштва је многим клаузулама био повезан за државу. Друштво је уствари било државно-приватног карактера, али је практично држава руководила читавим његовим радом.

Према правилима, на чело Друштва требало је да буде изабран одбор од три или пет лица. Гостионица је требало да буде завршена за годину дана, рачунајући почетак од прве скупштине акционара. Већ 1863 године приступило се изградњи цетињске гостионице — тзв. „Локанде“.

Исте године почела је продаја акција. Нема података колико је ко све узео акција и да ли је уплаћена читава главница. У архиву се налази један број акција, па би се према њима могло закључити да су највећи број акција купили поједини црногорски главари и трговци из Боке. Највећи број нађених акција припадао је војводи Машу Врбци и Бокељима Стефану и Алекси Бјеладиновићу.⁴⁾

Нијесам могао утврдити да ли је била потпуно уплаћена главница од 10.000 фиорина. По свему судећи, није. У издацима Заложнице црногорске нотирано је да је за четири мјесеца издато „за грађење нове Локанде“ укупно 2.257,22 фиорина.⁵⁾ Износ од 10.000 фиорина предвиђен правилима о оснивању Друштва био би довољан за изградњу гостионице, па је највјероватније да је држава морала улагати своја средства због тога што главница није била потпуно уплаћена. Функција првог црногорског акционарског удружења као друштва убрзо је престала, а уложени капитал није доносио акционарима никакву корист. Цијена акцијама је пала те су продаване испод номиналне вриједности. Држава је почела да их откупљује по умањеној вриједности, да би на тај начин и формално постала апсолутни власник „Локанде“. У том погледу карактеристично је једно писмо од 28 августа 1886 године, које је упутио Перо Рамадановић, црногорски агент у Котору, министру иностраних дјела Станку Радоњићу, из којег

⁴⁾ Да су велики број акција купили поједини бокељски трговци наводи и Н. Дучић, који је тих година боравио у Црној Гори: „Има и једна повећа гостионица сазидана на акције 1864 год... купили су их већином Срби из Боке“ (Црна Гора — биљешке, прештампано из Гласника XL, Београд 1874, 24).

⁵⁾ Душан Д. Вуксан, Прва црногорска банка, Записи, 1928, књ. III, 51.

се види да је држава, свега неколико година по оснивању Друштва, по налогу претсједника Сената војводе Мирка и самог књаза Николе, почела да откупљује акције. Акције су већ у самом почетку биле обезвријеђене и откупљиване готово у пола номиналне вриједности. Уложени капитал није доносио никакав интерес, иако је држава гарантовала интерес од 5 отсто.⁶⁾

Да је Друштво радило нормално и било активно, сигурно се овако не би десило са његовим акцијама. Држава је ускоро сасвим преузела „Локанду“ и акционари нијесу имали више никаквог утицаја на њен рад.⁷⁾ Она је гостионицу издала под закуп Вуку Вулетићу,⁸⁾ који је касније откупио од државе и на тај начин постао њен власник.⁹⁾

Због таквог стања власници акција су рачунали да им је новац уложен у изградњу цетињске гостионице сасвим пропао, па су настојали да бар нешто спасу. Многи су акције продавали и по 60 — 65 отсто од њихове номиналне вриједности. Перо Рамадановић пише Државном савјету 3 јануара 1893 године да је 25 акција купио по 32 фиорина: „Блаженопочивши велики војвода Мирко још у (о)но доба био ми је наредио да купујем акције црногорске Локанде, па затим и високо Министарство финансије, те сам од оног времена започео куповати и сакупио 25 комата. . . и то све по фиорина 32, што сам и примио од стране истог високог Министарства финансије потпуну исплату“.¹⁰⁾ Држава је, дакле, још у почетку обезвриједила акције првог црногорског акционарског друштва, па су акционари најпросто били изиграни.

Питање акција Друштва вукло се све до 1892 године, када је држава одлучила да га коначно ријешити. У октобру 1892 године Министарство финансија је донијело одлуку да надокнади вриједност акција, па је упутило позив свим власницима да акције доставе најдаље до 1 јануара 1893 године.¹¹⁾ Али изгледа да је Министарство финансија исплатило само вриједност акција, а не и интерес од 5 отсто који је гарантовала држава, јер се у позиву

⁶⁾ Писмо сам раније навео готово у цјелини (Трговачки капитал у Црној Гори, 68—69).

⁷⁾ Н. Дучић такође то наводи: „Гостионица је прорадила и сматра се за државну својину, а акције, и на њих интерес, стоје неисплаћене“ (Црна Гора — биљешке, 24).

⁸⁾ Државни архив у Цетињу, Министарство унутрашњих дјела (даље ДАЦ—МУД), 1881, ф. мај—јун, акта, св. 3, бр. 60. Из овог документа се види да је до 1881 године Вуко Вулетић држао „Локанду“ под закуп, а сада моли да се реновира и изврше неке оправке.

⁹⁾ Како се види из купопродајног уговора (погодбе), Вуко Вулетић је 1889 године купио „Локанду“ са свим намјештајем и околним земљиштем за 10.000 фиорина, које је био дужан да исплати за пет година (ДАЦ, откупи/Д. Пајевића, архива *Гранд хотела*, док. од 6 децембра 1889).

¹⁰⁾ ДАЦ—МУД, 1893, ф. јануар—март, бр. 165.

¹¹⁾ Глас Црногорца, 17 октобра 1892, бр. 42.

наглашава да ће се исплатити само главница.¹²⁾ На тај начин коначно је било ријешено питање накнаде акција. Држава је и формално постала власник „Локанде“, мада је фактички то и раније била. Тиме је избрисан и посљедњи траг о Друштву за грађење једне гостионице на Цетињу.

Услови под којима је настало ово Друштво и начин на који је организовано осудили су га још у самом почетку на пропаст. Оно је било само једна пролазна појава која није имала чврсте основе у црногорском друштву. Али оно је значајно као први покушај удруживања средстава на бази акционарског друштва. Што овај покушај није у потпуности успио умногоме је допринио и сам начин на који је Друштво формирано. Оно се није темељило на оним принципима који су били неопходни за организацију једне акционарске установе. По својој суштини Друштво за грађење једне гостионице на Цетињу и није било *акционарско друштво*. Оно је то било, може се рећи, само по имену. Сама сврха ради које је било основано Друштво није обећавала нарочити успјех. Али оно је донекле ипак било корисно. Практично, Друштво је држави олакшало и донекле обезбиједило материјална средства за изградњу „Локанде“. Државни органи и управљачи ондашње Црне Горе (војвода Мирко Петровић, војвода Петар Вукотић, војвода Ђуро Матановић и др.) водили су главну ријеч приликом стварања Друштва. Оно није окупљало привредно најактивније елементе, трговце и главаре-трговце, већ двор и његову најближу околину, а они нијесу били много заинтересовани за сам рад Друштва. Иако је Друштво основано под утицајем државе, она га је убрзо потиснула и преузела све у своје руке, да би на крају постала потпуни власник „Локанде“, а Друштво изгубило сваку функцију.

КЊАЖЕВСКО ЦРНОГОРСКО ПОВЛАШЋЕНО ПАРОВРОДСКО ДРУШТВО СА СЈЕДИШТЕМ У БАРУ

Послије неуспјеха Друштва за грађење гостионице на Цетињу, у току читавих 25 година није се ни покушало да се оснује неко ново акционарско друштво. Тек 1886 и 1887 године предузимају се мјере за оснивање једног паробродског друштва.

Идеја за оснивање домаћег паробродског друштва појавила се непосредно послје Берлинског конгреса, тј. одмах по оснивању црногорске поморске управе — Књажевског црногорског

¹²⁾ „Даје се на знање свијема онијема који при себи имају акција — /у оригиналу/ — Цетињске Гостионице, да их најдаље до 1-вога јануара 1893 године поднесу, сами — или преко својијех пуномоћника — потписатоме Министарству /финансија — М. Ђ./, које ће им главницу одмах исплатити“ (и с т о).

капетанства лука — и формирања црногорске трговачке морнарице. Идеја о оснивању домаћег паробродског друштва јавља се као противтежа концесионираном аустриском *Лојду*, који је господарио пловидбом на нашој обали Јадрана и који је већ осамдесетих година успоставио сталне линије са црногорским лукама.¹³ Захтјев за отпор Лојду и потреба за оснивање домаћег паробродског друштва изношени су и у ондашњој штампи. Г л а с Ц р н о г о р ц а у уводнику још 1881 године доноси сљедеће: „Да све друго оставимо на страну, па само да узмемо на око пренос добара. Ову службу врши за цијелу Црну Гору као и за цијелу Боку Которску свемоћни аустро-угарски Лојд, који будући без икакве конкуренције по својој вољи на цијелом Адријатику жари и пали. Тужбе нашег свијета против овог друштва толике су и такве, да би већ крајње вријеме било да им се како год доскочи. Лојдово друштво, имајући монопол а при том још и субвенцију од владе аустро-угарске, није му много стало до тога да иде на руку трговачкијем и обртнијем интересима подручне му сфере, најмање пак интересима Црне Горе и с њом сродне Боке Которске. . . На очиглед таквом стању ствари — продужава аутор уводника — није ли вријеме да се о том зрело промисли: како би се бар Црна Гора с Боком Которском ослободила од тиранишућег неодговорног монопола аустро-угарског Лојда. . . Није наше да улазимо подробније у саму ову ствар. . . Но тек толико ћемо ипак наговијестити. . . да би се оснивањем једног црногорског паробродског друштва, које би подржавало на Адријатику саобраћајну свезу и пренос добара. . . овом злу на пут стало.“¹⁴)

У ово вријеме црногорска влада се припремала да организује пловидбу Скадарским Језером, Бојаном и Црногорским Приморјем. Свега два мјесеца од овог чланка саопштава се да је црногорска влада дала концесију неком Далматинцу и да ће црногорски пароброди пловити Скадарским Језером и Бојаном до Бара и Улциња.¹⁵) Не знам тачно, али је највјероватније да се ово саопштење о концесији односило на А. Маноса, са којим је црногорска влада закључила уговор 29 маја 1881 године о испоруци десет милиона килограма соли у року од три године.¹⁶) За испоруку соли А. Манос је употребљавао два мања брода — „Нови Пазар“ и „Црну Гору“ — који су пловили под црногорском

¹³) Исто, 22 марта 1880, бр. 12.

¹⁴) Исто, 5 априла 1881, бр. 14.

¹⁵) „Као што смо извијештени, кроз једно дваестину дана почеће црногорски пароброди да одржавају комуникацију на цијелом воленом простору од Ријеке па преко Скадарског Блата и Скадра, а одатле Бојаном до мора, до Улциња и Бара. Влада црногорска већ је за то издала концесију једном подузимачу, родом Далматинцу, који ће кроз кратко вријеме отпочети ову радњу“ (исто, 7 јуна 1881, бр. 23).

¹⁶) ДАЦ—МУД, 1882, ф. јануар—фебруар, акта, св. 6, број 129.

заставом, па су их можда зато и сматрали „црногорским паробродима“.¹⁷⁾

Послије овога, идеја о оснивању паробродског друштва за-тајила се за неколико година. Тек 1885 године поново се покрене питање паробродског друштва. Штампa је почела да износи негативне посљедице транспорта преко аустриских лука, а држава је настојала да каналише промет преко црногорских лука, у првом реду преко Бара.¹⁸⁾ У борби за еманципацију од аустриског притиска, црногорска држава се све више залагала за оснивање једног црногорског паробродског предузећа. То питање је све више сазријевало и све чешће је третирано у штампи.

Изгледа да је црногорска влада била одлучила да свакако организује једно паробродско друштво и да је рачунала на сигуран успјех. Крајем 1885 године појављује се неко *Црногорско паробродско друштво*, којему је предат пароброд „Жабљак“. Пароброд је 10 новембра отпочео пловидбу по Скадарском Језеру.¹⁹⁾ Истовремено је објављен и распоред пловидбе овог пароброда, који је потписала *Управа Црногорског паробродског друштва*,²⁰⁾ па би се према овоме могло претпоставити да је Друштво било оформљено. Ово Друштво се јавља и током 1886 године,²¹⁾ као и током 1887 и 1888 године.²²⁾ Али нијесам могао наћи детаљнијих података, па се не може утврдити како је Друштво основано и да ли је уопште оснивано *као друштво*. Послије распуштања Књажевског црногорског повлашћеног паробродског друштва, 11 септембра 1888 године, пловидбу по Скадарском Језеру преузео је Славо Ђурковић паробродом „Даницом“,²³⁾ а Црногорско паробродско друштво се више уопште не помиње.

Држава је, као што сам напоменуо, настојала да оснује једно паробродско друштво. Набављени брод „Жабљак“ требало је да послужи као основа њене замисли о оснивању паробродског

¹⁷⁾ Због неизвршења уговора А. Маносу су секвестрирана оба брода и прешла су у својину црногорске државе (исто, св. 4, бр. 94). Касније су оба брода „по особитој милости Његовог Височанства“ уступљене на Маносу да се њима служи за двије године, тј. до истека уговора о испоруци соли, али су и даље остали државна својина (исто, ф. мар.—април, св. 5, бр. 111).

¹⁸⁾ Глас Црногорца, 1885, бр. 12, 22, 24, 26 и даље.

¹⁹⁾ У једном саопштењу, под насловом *Црногорски пароброд „Жабљак“*, објављено је и сљедеће: „Први вапор црногорског паробродског друштва „Жабљак“, почеће сјутра, у недјељу, своју редовну пловидбу по Скадарском Блату“ (исто, 10 новембра 1885, бр. 44).

²⁰⁾ Исто (види и бр. 47 од 1 децембра 1885).

²¹⁾ Исто, бр. 2 и 45 од 12 јануара и 11 новембра 1886.

²²⁾ Исто, 18 јануара 1887, бр. 3; 24 априла 1888, бр. 17. (У свим овим годинама /1885, 1886, 1887 и 1888/ срета се потпис *Управа Црногорског паробродског друштва*).

²³⁾ Исто, 27 новембра 1888, бр. 48.

друштва, па је највјероватније да је због тога и дошло до појаве Црногорског паробродског друштва. Међутим, сматрам да оно као друштво није никада постојало. Држава је, претпостављам одредила назив овог Друштва, рачунајући да ће оно заиста бити основано и да ће послужити као основа за формирање једног већег паробродског друштва које је, као што ћемо видјети, била замислила.²⁴⁾ Оно је уствари било државна установа која је располагала државним средствима (најприје једним а касније са два брода), али која се није развила у друштво.

У току 1887 године предузете су мјере да се оснује једно веће паробродско друштво — *Књажевско црногорско повлашћено паробродско друштво* са сједиштем у Бару. Како се види из једног дописа, у истој години постојао је оснивачки одбор који је израдио правила — *Устав* — и поднио их надлежним органима на одобрење.²⁵⁾ На крају правила налази се и именични састав оснивачког одбора, који су сачињавали: капетан Славомир Ђурковић, претсједник, Гавро Вуковић, потпретсједник, Вуко Вулетић, секретар, и по један претставник трговаца сваке црногорске вароши укупно осам — углавном крупни трговци. Почетком октобра 1887 године одржан је састанак оснивачког одбора на којему је донесена одлука да се „без икаквог устезања и оклијевања има приступити к самом остварењу дјела“, тј. организовању Друштва.²⁶⁾ На истом састанку је изабран и привремени одбор од седам чланова, „који ће се старати око свега што се има предузети до конституисања самога Друштва“.²⁷⁾

Књажевско црногорско повлашћено паробродско друштво, како се види из правила, требало је да одржава „редовну пловидбу“ између црногорских лука, Боке Которске, Трста и Италије, као и пловидбу по Скадарском Језеру. Друштво је добило од црногорске владе повластицу „на искључиву пловидбу за 40 година“.

²⁴⁾ Карактеристично је да је књаз Никола, због тога што „Жабљак“ није могао задовољити потребе, настојао да набави још један брод (исто, 12 јануара 1886, бр. 2).

²⁵⁾ „Мило нам је, што можемо јавити, да се у Црној Гори, под покровитељством Његове Свјетлости Књаза Мирка, саставља домаће паробродско друштво... Његов оснивачки одбор већ је израдио „Устав“ друштвени и поднио га је влади књажевској на одобрење, и влада га је већ потврдила“ (исто, 13 септембра 1887, бр. 37). „Устав“ је штампан на Цетињу 1887 године као брошура и има свега 78 чланова (19 страна). Неке податке о овом Друштву објавио је Перо Шоћ у чланку *Црногорско повлашћено паробродско друштво* (Записи, 1928, књ. III, 282—285).

²⁶⁾ Глас Црногорца, 1 октобра 1887, бр. 41.

²⁷⁾ Привремени одбор су сачињавали: Јован Павловић, претсједник, Гавро Вуковић, потпретсједник, Вуко Вулетић, секретар, Јован Пипер, благајник, Митар Пламенац, кап. Сл. Ђурковић и кап. Саво Петковић, чланови (исто).

Основни капитал Друштва износио је 800.000 франака у злату. Главница је била подијељена на 1600 акција — свака акција по 500 франака. Уплата акција вршила се одједанпут „у пуном номиналном износу одмах по пријему“ (чл. 7 Устав). Акције су доносиле интерес 5 отсто од чисте добити. За амортизациони фонд је ишло 6 отсто, а за резервни фонд 12 отсто чисте добити. Остатак би се дијелио на име тантијеме чиновницима и као дивиденда акционарима.

Организациона структура Друштва била је као и код сваког сличног акционарског друштва. Функције појединих органа (скупштине, управе и надзорног одбора) биле су одређене правилима и ни у чему се нијесу разликовале од уобичајених норми код акционарских друштава која се баве сличним пословима.

Иницијатор оснивања овог Друштва била је црногорска влада. Она је водила главну ријеч, а људи из државног апарата руководили су припремама за његово оснивање. Највећи дио привременог одбора сачињавали су високи државни чиновници и људи из државног апарата — Ј. Павловић, министар просвјете, Гавро Вуковић, министар иностраних дјела, капетан Славо Турковић, књажев ађутант, капетан Саво Петковић и др. Два трговца који су се налазили у одбору — Вуко Вулетић и Јован Пипер — били су блиски двору и имали с њим пословне везе. С обзиром да је држава била главни покретач овог предузећа, било је и нормално да људи из државног апарата, блиски двору, буду његови организатори и руководиоци.

Пошто су објављена правила и извршене припреме, привремени одбор је отпочео са уписом акција. Средином октобра 1887 године објављен је позив за упис. Г л а с Ц р н о г о р ц а преко читаве прве стране објавио је овај позив.²⁸⁾ У њему су изнесени циљеви и задаци Друштва и са много патетике наглашен његов значај за црногорску привреду. Према позиву, требало је да се упис акција заврши до 15 децембра 1887, а уплата до 15 јануара 1888 године. Оснивачка скупштина акционара требало је да се одржи током фебруара 1888 године, а дотада уплаћени новац би се чувао у државној каси.

Упис акција одвијао се у почетку прилично добро. Већ прве недјеље уписано је само у Цетињу 475 акција у вриједности од 237.500 франака.²⁹⁾ Штампa је доносила вијести да се упис акција сасвим нормално одвија и у унутрашњости.³⁰⁾ У међувремену је организована и популаризација ове акције на страни,

²⁸⁾ Исто, 18 октобра 1887, бр. 42.

²⁹⁾ Исто, 25 октобра 1887, бр. 43.

³⁰⁾ „Уписивање акција овога Друштва отпочето је почетком ове недјеље и по унутрашњости Црне Горе и наставља се све једнако... Друштву стижу са свијех страна повољни гласови...“ (исто, 8 новембра 1887, бр. 45).

првенствено у појединим словенским земљама. Почели су се јављати чланци и позиви за упис акција у многим страним новинама — Кијевском слову, Србобрану, Српском листу итд.³¹⁾ Ишло се за тим да се упише што већи број акција на страни, на што су оснивачи још од почетка рачунали, јер су били свјесни чињенице да је износ од 800.000 франака било тешко обезбиједити само из Црне Горе.³²⁾

Међутим, до одређеног рока, 15 децембра 1887 године, није уписана ни половина предвиђеног броја акција. Због тога је почетком јануара 1888 године привремени одбор одржао састанак на којему су размотрени дотадашњи резултати на организовању овог предузећа. Како се види из једног извјештаја, до краја 1887 године било је уписано свега 676 акција у вриједности од 338.000 фр. Од тога је у Црној Гори било уписано 523 акције (261.500 франака), од којих у Цетињу 473 акције (236.500 фр.), у Никшићу 34 (17.000 фр.) и 16 акција у другим мјестима Црне Горе. У Аустрији је било уписано 151 акција (75.500 фр.), од чега у Трсту 70 акција (35.000 фр.), у Бечу 25 акција (12.500 фр.), а остатак у разним мјестима Хрватске, Војводине и Боке. У Русији су биле уписане свега двије акције (1000 франака). Укупно је било 115 уписаних акционара, који су претстављали 162 гласа.³³⁾

Оснивачи су очекивали много боље резултате, нарочито из иностранства, па се жале на „рођену браћу“ Србе и Хрвате да нијесу ништа учинили за напредак овог „братског предузећа“.³⁴⁾ Пошто није била уписана ни половина предвиђеног основног капитала, привремени одбор је на истом састанку, 4 јануара 1888 године, одлучио да се вријеме уписа продужи још за неколико мјесеци. Зато је, истовремено са овим извјештајем, дата објава да се упис акција продужује до 1 априла, а уплата до 1 маја 1888 године.³⁵⁾ Наредне недјеље јављено је да пристижу извјештаји да се повећава упис акција. Али све то, ипак, није много повећало број уписника. Извјештајима пристиглим из Хрватске и других крајева Аустро-Угарске, као и из неких мјеста Црне Го-

³¹⁾ Глас Црногорца је преносио најважније дијелове ових чланака (види бр. 45, 46, и 48 за 1887 годину).

³²⁾ „Но тај родољубиви принос Црне Горе неће ни из близа досећи суму од 800.000 франака у злату... С тога се обраћамо овијем позивом на сву браћу нашу Србе и Хрвате и остале Словене... да нам помогну у овоме нашем подухвату, да узму коју акцију нашега Друштва и да му приступе као чланови“ (исто, 18 октобра 1887, бр. 42).

³³⁾ Исто, 10 јануара 1888, бр. 2.

³⁴⁾ „Са великим болом морамо овдје примјетити, да су нам се... наша рођена браћа: Срби и Хрвати, слабо одазвала. Из Србије немамо ни једнога акционара, од Хрвата такође ниједнога, из Војводине само 14. Наводи нас на смућена размишљања о будућности нашега племена...“ (исто).

³⁵⁾ Исто.

ре, број акција се повећао само за 14, тј. сада је било свега 690 уписаних акција.³⁶⁾

Упис акција је текао све слабије. Највише акција је уписано у првом року (до 15 децембра 1887), а касније врло мало — негдје једна негдје двије акције. У архиву Државног музеја на Цетињу нашао сам један списак акционара са бројем уписаних акција.³⁷⁾ Списак расвјетљава многе ствари у вези са Књажевским црногорским повлашћеним паробродским друштвом, па ћемо се на њему мало задржати.

Према овом списку, било је уписано свега 143 акционара са 709 акција у вриједности од 354.500 франака. (Од ових су, како је забиљежено у примједби, четворица накнадно одустала са укупно седам акција — 3.500 франака, па је остало свега 702 акције у вриједности 351.000 франака.)

Упис је, дакле, стагнирао. У продужењу је уписан врло мали број акција, тако да до краја, према овом списку, није уписана ни половина предвиђеног броја акција (1600); ни половина главнице није могла бити реализована.

Списак је најинтересантнији свакако по томе што се из њега тачно може видјети ко су били акционари овог Друштва и колико је ко посједовао акција. Списак даје одговор и на загонетку ко је на Цетињу уписао онако велики број акција — готово 500. Цетињски двор је уписао највећи број акција, и то: књаз Никола 100 (50.000 франака), син му Мирко 40 (20.000 фр.), зет му Петар Карађорђевић 300 (150.000 фр.), што укупно чини 440 акција у вриједности 220.000 франака. То је готово двије трећине укупног броја уписаних акција и више од једне четвртине читавог предвиђеног основног капитала Друштва.

Из списка се види да су неколика трговца из Трста и Беча такође уписала већи број акција, неки по десет а неки (тројица) и по 20 акција.

У погледу домаћих уписника, изузимајући двор, запажа се једна карактеристична појава. Од око 65 Црногораца уписало је само њих неколико по двије акције (митрополит Митрофан, трговци Јово Голијанин и Иван Вујица из Никшића, Нико Џањевић из Ријеке Црнојевића и Јован Поповић из Вирпазара), а сви остали само по једну акцију. Уписани акционари из Црне Горе обично су били виши државни чиновници или богатији главари и један мањи број трговаца, углавном из Никшића. Остали уписани акционари били су из разних крајева, а највише из појединих мјеста Далмације, Хрватске, Србије и Војводине.

³⁶⁾ Исто, 17 јануара 1888, бр. 3.

³⁷⁾ ДМЦ, Никола I, ф. за 1887, док. од 19 X 1887, *Листа акционара* Књ. црн. повлашћеног паробродског друштва. По свему судећи, овај списак је потпун. Уз њега се налази и посебан списак акционара са стране, који су имали да добију интерес 5 отсто, и у њему нема ниједног имена које није забиљежено у првом списку. Посљедњи списак је закључен 13 септембра 1888, па вјерујем да су унесени сви акционари.

Изузимајући двор, Црногорци су уписали врло мали број акција. Одзив на страни је био такође слаб. Но и поред тога, сснивачи су, ипак, рачунали на сигуран успјех. Привремени одбор је био веома оптимистички расположен. Он је стално изјављивао да је сигуран успјех предузећа, да се врше припреме за коначно формирање Друштва и да се ускоро очекује почетак његовог рада. Привремени одбор је објавио да је Друштво већ толико успјело да ће се наљето 1888 конституисати и да ће пловидба отпочети још у току исте године. Оснивачка скупштина је била предвиђена за јун 1888 године, а акције су биле оштампане и разаслате како би се уплата могла извршити до 1 маја 1888 године.³⁸⁾

Оснивачи су чак били предвидјели и потребна средства и опрему за рад предузећа. Према једном допису у новосадском Б р а н и к у, Друштво је ради пловидбе по Скадарском Језеру и Јадранском Мору требало да набави: „два морска пароброда, сваки од 400 тона најмање; један јак реморкер; један мали муш; два пароброда на Скадарском Језеру и Црнојевића Ријеци; четири велика шлепа; шест мауна за искрцавање робе; више барака итд.“³⁹⁾ Сав овај пловидбени парк, према прорачуну оснивача, могао је бити набављен за предвиђени капитал од 800.000 франака, а био би довољан да одговори задацима Друштва. Но, као што се види, план је био прилично замашан и није га било лако остварити.

И поред оптимизма и изјава привременог одбора о „сигурном“ успјеху Друштва, ствар није текла сасвим глатко. Упис акција, и поред продужења рока, текао је веома слабо, боље рећи био је готово стао. То је приморало привремени одбор да поново продужи рок за уписивање акција. Овај пут је као „крајњи и потоњи рок“ одређен 15 август 1888 године. Истовремено, опет због недовољног броја уписаних акционара, оснивачка скупштина предвиђена за мјесец јун одложена је за Мали госпођиндан (8 септембар по старом календару) исте године. Требало је да се на тој скупштини коначно ријешу судбина Друштва — или да „опстане“ или да се сасвим „развијешу“.⁴⁰⁾

³⁸⁾ Глас Црногорца, 10 априла 1888, бр. 15.

³⁹⁾ Браник, Нови Сад, 7 април 1888, бр. 41.

⁴⁰⁾ Привремени одбор је дао 7 јула 1888 године следеће саопштење: „Част нам је јавити п. н. акционарима Књ. Црн. повлашћеног паробродског друштва да се обречена за јун ов. г. скупштина акционарска није могла држати због тога што до тога времена, па ни до данас још није стигао обеђани број уписника на акције тога Друштва... Услијед тога потписани одбор ставио је *крајњи и потоњи рок* на 15 августа ове године по старом календару, до кога се рока има очекивати упис свијех друштвених акција. Ако се до тога рока упишу све акције, сазваће се на *Малу Госпођу* ове године *конститутивна* скупштина акционарска... Ако се не упишу до тога рока све акције, сазваће се ипак на *Малу Госпођу* ове године скупштина од *постојећих* акционара, да ријешу: или о *опстанку* или о коначном *развишењу* Друштва“ (Глас Црногорца, 10 јула 1888, бр. 28).

Слаб упис акција приморао је, најзад, привремени одбор да претпостави неуспјех Друштва и да помисли на његово укидање. То је огорчило поједине акционаре, па су се почели појављивати написи против тенденције о распуштању Друштва. Један акционар из Никшића оштро је напао привремени одбор због тога што није предузео све потребне мјере, што је одредио сувише високу цијену акцијама (500 франака у злату) и што пише „кобне ријечи о разрјешењу Друштва“.⁴¹⁾ Наравно, став појединих акционара није много утицао на мишљење организатора и на судбину Друштва.

У таквој атмосфери вршене су припреме за оснивачку скупштину акционара. Замисао о распуштању Друштва потицала је од самог привременог одбора. У објављеном позиву за „главну скупштину“ акционара било је на дневном реду и питање „о даљем опстанку или о разрјешењу“ Друштва.⁴²⁾ Према ономе како је вођена читава акција посљедњих неколико мјесеци, добија се утисак да је код самих оснивача било формирано мишљење о потреби ликвидације Друштва. Вјероватно, то је било мишљење и државних управљача, иначе привремени одбор не би водио курс ка ликвидацији Друштва.

Главна скупштина одржана је 10 и 11 септембра 1888 године. Нема података о томе како је текла ова скупштина, али се види да је на њој донесена одлука да се Друштво ликвидира. Привремени одбор је после завршене скупштине дао сљедећу објаву: „Главна Скупштина акционара Књ. црн. повл. паробродског друштва, држана на Цетињу дана 10 и 11 ов. м., ријешила је вишином гласова (11 против 10) да се то Друштво разрјешити. Услијед тога иста скупштина закључила је, да се ликвидација Друштва изврши у течају овога мјесеца, а исплата уложеног акционарског капитала у течају мјесеца Октобра ов. г. Рачуни су нађени у потпуном реду и по томе сваки ће акционар примити свој улог у потпуном износу без икаква свога трошка и штете. Сувише закључила је скупштина, да се јавним путем благодари нарочито тријешћанским трговцима на њиховоме топлому одзиву при овом подухвату, које се ево овдје и чини“.⁴³⁾

На истом мјесту објављена је и одлука књаза Николе о исплати интереса од 5 отсто страним акционарима: „Његово Вишочанство Књаз, дознавши за горњу одлуку овога Друштва, благоволио је премилостиво наредити, да се иностраним акционарима тога Друштва има исплатити и 5% интереса на уложену главни-

⁴¹⁾ Исто, 14 августа 1888, бр. 33.

⁴²⁾ Дневни ред је имао шест тачака, а пета тачка је гласила: „Савјетовање о положају Друштва, о даљем опстанку или о разрјешењу његову“. Позив је штампан на српском и француском језику преко читаве посљедње странице (исто).

⁴³⁾ Исто, 18 септембра 1888, бр. 38.

цу, рачунајући од онога дана када је новац уложен па до 15 септембра ов. г. по стар. календару“.

Тако је запечаћена судбина Књажевског црногорског поглашћеног паробродског друштва; оно је било распуштено. Почетно се са пуно воље и елана, са пуно заноса, али се није издржало до краја, већ се остало на пола пута. Стварање акционарског паробродског друштва остао је само неуспио покушај.

Ко је био покретач овог Друштва? Држава је стално покретала оснивање једног паробродског друштва. С обзиром да су главни оснивачи и носиоци припрема овог предузећа били људи блиски двору и да је владајућа кућа била уписала више од једне четвртине цјелокупног основног капитала Друштва, као и с обзиром на начин вођења читаве акције за његово оснивање, може се претпоставити да је главни покретач био књаз Никола и црногорска влада. Читав рад око овог Друштва, од почетка до краја, упућује на такву претпоставку.

А сада да видимо шта је био узрок пропасти Друштва. Пропаст овог предузећа проузроковало је неколико фактора. Прије свега, акција од 500 франака у злату била је веома висока и у Црној Гори приступачна малом броју људи. Уплата се вршила одједанпут, а не повремено, па је и то отежавало упис акција. Одједанпут дати 500 франака у злату за црногорске услове није било лако. Црногорци нијесу били навикли на оваква предузећа, па и оно што су појединци уписали више је било резултат уплива књаза Николе и оснивача него личног интереса појединаца.

Могло би се рећи да оснивачи нијесу ишли за тим да окупе оне елементе који су највише били заинтересовани за ово Друштво. На читавом списку од 143 уписника једва има двадесетак црногорских трговаца, и то само са по једном или двије уписане акције. Умјесто да се пошло на окупљање средње имућних слојева, којих је било највише, пошло се линијом окупљања државних функционера и виших чиновника. Средњим слојевима био је, такорећи, онемогућен приступ самим начином организовања Друштва.⁴⁴⁾ Сем тога, састав одбора за његово оснивање, величина

⁴⁴⁾ Да је онако висока цијена акција онемогућавала приступ средње имућних слојева и да је то утицало на успех Друштва, било је примјетно још у току његовог оснивања. Један акционар почетком августа 1888 године пише: „Не одговара ни најмање нашим новчаним приликама, да се акција нашег паробродског друштва стави на 500 франака. То би приличило масним капиталистичким државама, као што су Инглеска, Француска итд.. Наше су прилике са свијем друкчије, наши су капиталисте много тањи. То је требало на уму имати када се је утврђивала цијена акцијама. Чим је стављена цијена акција на 500 франака, тијем је одмах искључен од учешћа у овоме подuzeћу велики, управо рећи највиши дио нашега новчаног свијета, и то баш онај дио који највише учествује у оваквим подuzeћима, а то је наш средњи сталез... Еле, кад се од великих капиталиста није Бог зна чему надати, а средњи су искључени самом високом цијеном акција, онда ко остаје да се упише на наше акције? Видјели смо!“ (и с то, 14 августа 1888, бр. 33).

капитала, висина номиналне вриједности акција и начин уплате, као и многе друге околности, — све је то допринијело да овај подухват доживи неуспјех.

Оснивачи нијесу нашли подршку ни у иностранству. Страни капиталисти су могли одмах оцијенити да овај подухват није тако једноставан и да га није било лако остварити. Зато нијесу ни ризиковали. Српски патриотизам, на који су оснивачи много рачунали, изостао је, јер се „Србима“ није ризиковао капитал.

На крају, не треба, мислим, заборавити да се Друштво формирало као противтежа аустриском Лојду и да ни он није све ово посматрао скрштених руку. Нема сумње да су Лојд и аустриска влада нерадо гледали на овај подухват и да су прижељкивали његову пропаст. Немамо података о томе шта је аустриска влада предузимала, али неке индиције говоре да је негативно утицала на оснивање Књажевског црногорског повлашћеног паробродског друштва.⁴⁵⁾

Сви ти елементи утицали су на овај подухват и онемогућили његову реализацију. Књажевско црногорско повлашћено паробродско друштво, као и прво акционарско друштво за подизање „Локанде“, остало је као неуспио покушај.

КЊАЖЕВСКО ЦРНОГОРСКО ПОВЛАШЋЕНО ПАРОВРОДСКО ДРУШТВО СА СЈЕДИШТЕМ У ПОДГОРИЦИ

Нови покушаји за стварање акционарског друштва у Црној Гори предузимају се крајем прошлог вијека, али овај пут са нешто друкчијих позиција. Средином 1894 године једна енглеска трговачка компанија основала је у Подгорици своје предузеће под именом „Англо-монтенегрин“.⁴⁶⁾ Предузеће се бавило претежно трговином, али се није ограничило само на њу. Друштво „Англо-монтенегрин“ је настојало да загосподари трговином навелико и транспортом, па је у том правцу и почело да развија своју дјелатност. Оно је дало иницијативу за формирање једног паробродског друштва, које би вршило пловидбу по Скадарском Језеру и Бојани. Окружни капетан из Подгорице, Јован Лазовић, јавља Министарству унутрашњих дјела 1 априла 1890 године: „Хамер (директор друштва „Англо-монтенегрин“ — М. Ђ.) и још

⁴⁵⁾ Црногорска влада је још у септембру 1887 године обавијестила аустриску владу, преко њеног посланика у Цетињу — Милинковића, о оснивању Црногорског паробродског друштва и затражила услове под којима би њени пароброди могли пловити у аустриским водама и користити се њеним лукама и пристаништима (ДАЦ, Министарство иностраних дјела, 1887, ф. II, док. од 30 X 1887). Одговор на ово писмо нијесам нашао, али је логично претпоставити да се аустриска влада односила негативно.

⁴⁶⁾ Друштво „Англо-монтенегрин“ посебно сам обрадио у наведеном раду, па се овдје нећу на њему задржавати (Трговачки капитал у Црној Гори, 227—232).

једни девет овдашњи(х) трговаца хоће да оснују једно паробродско друштво, које ће носити име Црногорско паробродско друштво^{.47)}

У току 1895 године пришло се оснивању паробродског друштва. Усвојен је назив ранијег друштва — *Књажевско црногорско повлашћено паробродско друштво*. Исте године основан је и привремени одбор, који је требало да изради правила и да руководи оснивањем Друштва. Одбор је био састављен од шест подгоричких трговаца (Садик и браћа Лукачевић, Василије Марковић, Јакуп Љумановић, Селим Бибезић, Зарија Гвозденовић и Илија Мартиновић).⁴⁸⁾ Он је израдио правила — *Устав* —, која су 8 фебруара 1896 године одобрена од стране Министарства унутрашњих дјела.⁴⁹⁾ Непосредно послје одобрења, правила су објављена у цетињским новинама.⁵⁰⁾

Како се види из правила, овај подухват је био знатно скромнији од оног ранијег. Подгорички трговци су били реалнији од првих оснивача. Изгледа да су се они у много чему послужили њиховим искуством и поучили њиховим неуспјехом.

Друштво је имало задатак „обдржавати редовну пловидбу Скадарским Језером и Бојаном“, а ако буде имало могућности Друштво ће проширити пловидбу и на Јадран. То је било прецизирано и у правилима: „Према увиђавности и снази својој Друштво може ову пловидбу распостријети и на Јадранско Море, узимајући обзир на црногорске луке као главне тачке“ (чл. 2 *Устава*). Друштво је од црногорске владе добило „искључиву повластицу и помоћ на 25 година за пренос поште између Ријеке, Скадра и другијех пристаништа“ на Скадарском Језеру.

Основни капитал Друштва износио је свега 40.000 фиорина, подијељен на 400 акција (свака акција по 100 фиорина). Акције су уплаћиване одједанпут, „одмах по пријему“. Од остварене добити 6 отсто је ишло на амортизацију, 6 отсто у резервни фонд, а остатак се дијелио акционарима као дивиденда, која није могла бити већа од 10 отсто чисте добити (чл. *Устава*).⁵¹⁾

Ова правила су била уствари обична копија правила Друштва из 1887 године, само што су мало скраћена, упрошћена и прилагођена потребама Друштва. Неки чланови су чак готово дословно преписани, нарочито они који се односе на опште одредбе.

Оснивачи су имали у плану да за почетак пословања набаве само један пароброд, који би, према њиховом прорачуну, коштао око 22.000 фиорина.⁵²⁾ Тиме би се у почетку могла обављати пло-

⁴⁷⁾ ДАЦ—МУД, 1895, ф. март—мај, бр. 346.

⁴⁸⁾ Глас Црногорца, 24 фебруара 1896, бр. 8.

⁴⁹⁾ Исто.

⁵⁰⁾ Исто, фебруар 1896, бр. 6, 7 и 8 (у наставцима).

⁵¹⁾ Исто.

⁵²⁾ ДАЦ—МУД, 1895, ф. март—мај, бр. 346.

видба по Скадарском Језеру и вршити транспорт поште и трговачке робе. Оснивачи су имали намјеру да постепено повећавају своју дјелатност и развијају предузеће. Зато је и била на овај начин постављена његова организација.

Осим ових правила, о раду овог Друштва није више ништа познато, па претпостављамо да стварно и није постојало. Узрок пропадања овог Друштва нијесам могао тачно утврдити, али се може претпоставити да га је потиснуло друштво „Англо-монтенегрин“, јер је оно преузело оне послове које је Друштво требало да врши. На такву претпоставку упућују многе околности.

Још од почетка у Друштво се био умијешао Хамер, директор друштва „Англо-монтенегрин“, преузимајући обавезу да уплати највећи дио капитала. Ј. Лазовић у писму од 1 априла 1895 године наглашава да се Хамер обавезао да сâм надокнади потребан капитал, ако то не би били у стању да учине црногорски трговци: „Све оно што не би црногорски трговци могли допунити својим уложима, то хоће да плати сам Хамер.“⁵³⁾

Црногорски трговци, изгледа, нијесу уплатили потребан капитал (не знам ни да ли су уопште почињали уплату), па је друштво „Англо-монтенегрин“ само преузело на себе послове које је ово паробродско друштво имало намјеру да обавља. Друштво „Англо-монтенегрин“ је пришло изградњи скела, магазина и пристаништа на Скадарском Језеру.⁵⁴⁾ Оно је предузело пловидбу Скадарским Језером и Бојаном, као и транспорт и превоз од Језера до Подгорице.⁵⁵⁾ Друштво је одржавало сталне линије по Скадарском Језеру паробродима „Даница“ и „Ундине“, а поред тога располагало је и другим транспортним средствима.⁵⁶⁾ Друштво „Англо-монтенегрин“ је истовремено вршило и пренос поште по Скадарском Језеру и имало своје агенте у Подгорици, Вирпазару, Ријеци Црнојевића и Цетињу.⁵⁷⁾ Због једног спора са црногорском владом друштво „Англо-монтенегрин“ је 1902 године обуставило пренос поште.⁵⁸⁾

Као што се види, друштво „Англо-монтенегрин“ је преузело на себе све оне послове које је требало да врши Књажевско црногорско повлашћено паробродско друштво у Подгорици. У међувремену Црногорско друштво се уопште нигдје не појављује, чак нијесам нигдје наишао ни на помен о њему. Приликом ликвидације друштва „Англо-монтенегрин“, 1904 године, помиње се искључиво његова имовина.⁵⁹⁾ Да је макар шта од његовог пло-

⁵³⁾ Исто.

⁵⁴⁾ Исто, ф. јун—август, бр. 616.

⁵⁵⁾ ДАЦ—МУД, 1897, ф. октобар—децембар, бр. 1076.

⁵⁶⁾ Глас Црногорца, 2 фебруара 1901, бр. 5 (види и ДАЦ—МУД, 1900, ф. октобар—децембар, бр. 1146).

⁵⁷⁾ ДАЦ—МУД, 1902, ф. април—септембар, бр. 637, док. од 13 јуна 1902.

⁵⁸⁾ Исто, док. од 17 јуна 1902.

⁵⁹⁾ Глас Црногорца, 10 јануара 1904, бр. 2 (оглас о ликвидацији Друштва).

видбеног парка припадало Црногорском друштву, морало би се то негдје напоменути.

У материјалу који сам прегледао морао бих нешто срести да је Друштво у Подгорици пословало. Пошто о његовом раду последије фебруара 1896 године, тј. последије објављивања правила, нема ништа, може се претпоставити да Друштво у Подгорици није стварно никад ни постојало нити уопште радило. Функције ради којих је било покренуто ово Друштво преузело је друштво „Англо-монтенегрин“. Како је до тога дошло и зашто Књажевско црногорско повлашћено паробродско друштво у Подгорици није радило, на основу досад познате грађе не може се тачно одговорити.

Покушај оснивања паробродског друштва 1887 године пропао је у првом реду због тога што је основни капитал био велики за ондашње црногорске прилике, што је цијена акција била превише висока за највећи дио црногорских посједника капитала и што је начин уплате акција био прилично незгодан. Овај пут (1895 — 96) то није био случај. Величина предвиђеног основног капитала, вриједност акција и начин уплате били су такви да је сигурно било могућно реализовати ово предузеће, па на тој страни, мислим, не би ни требало тражити узроке његове пропасти. Највјероватније је да је његова судбина била повезана са дјелатношћу друштва „Англо-монтенегрин“, па би тамо требало и тражити узроке.

* * *

Задржаћу се на још два покушаја стварања акционарских друштава при крају XIX вијека. Управо, ради се о покушају стварања једног мањег акционарског друштва на Цетињу и организовању штампарије на бази акционарског друштва у Никшићу.

Почетком 1894 године неколико цетињских трговаца одлучило је да оснује једно мање друштво, које би снабдијевало грађане „добрим месом“. Предузеће је требало да се организује на бази акција, па су у ту сврху израђена и правила. Пројект правила достављен је управи Цетињске општине. Управа општине вароши Цетиња повољно је примила ову намјеру, па је, уз препоруку, доставила пројект правила на одобрење Министарству унутрашњих дјела.⁶⁰⁾ Из сачуваног примјерка овог пројекта може се видјети како је било замишљено ово предузеће. По свему судећи, ово није био неки озбиљнији подухват. Правила имају свега 14 чланова. Основни капитал износио је само 2.000 фиорина, дијелио се на 40 акција, свака акција по 50 фиорина. То је довољан доказ о „замашности“ овог подухвата. Правила су потписали, као „покретачи и акционери“, Матановић, В. Вулетић и браћа Гашић. Мало је чудно да се због овога покреће акционар-

⁶⁰⁾ ДАЦ—МУД, 1894, ф. јануар—април, акта, бр. 132. (Уз овај докуменат налази се пројект правила и примједбе Министарства на пројект).

ско друштво, кад је сваки од потписника имао средстава и за много већи подухват. Сам В. Вулетић предузимао је у то вријеме кудикамо крупније трговачке операције и располагао прилично великим капиталом. Претпостављамо да су покретачи имали, прије свега, намјеру да на овај начин добију од државе неку концесију или неке привилегије, па су тога ради и покренули оснивање овог друштва.

Министарство унутрашњих дјела није одобрило правила, већ је изричито забранило продају меса оснивачима. У одговору управи Цетињске општине Министарство наглашава слjedeће: „Акционарском удружењу које се шћело установити да продаје месо у овој вароши саопштите слjedeће: не дозвољаје им се по правилима која су исти прописали продавати месо. . .“⁶¹⁾ Тако је намјера цетињских трговаца да формирају акционарско друштво пресјечена од стране државних органа и оно није основано.

Посљедњи покушај за оснивање акционарског друштва у Црној Гори до краја XIX вијека учињен је 1898 године. У циљу издавања једног недјељног листа, Никшићани су 1898 године предузели мјере да набаве штампарију. Пошто није било појединача који би то сами урадили, почело је да се организује једно друштво — *Акционарско друштво никшићке штампарије*.

Почетком 1898 године основан је одбор, а убрзо су израђена и правила — *Устав Акционарског друштва никшићке штампарије*, која су у марту достављена надлежним органима на одобрење.⁶²⁾ Послије извјесних измјена правила су одобрена и Друштво је почело да се организује.

Главница Друштва је износила 3.000 фиорина, састављена од 300 акција по десет фиорина.⁶³⁾ Машине за штампарију биле су набављене још у фебруару, а већ 6 маја 1898 године изашао је први број *Невесинџа* у издању Акционарског друштва никшићке штампарије. Лист је излазио — најприје као *Невесинџе* а касније као *Оногост* — до краја 1900 године. На тај начин Друштво је углавном одговорило намјени ради које је било основано. Оно је у првом реду основано ради публиковања једног недјељног листа, а то је и постигнуто. Оснивачи су мање ишли за тим да створе предузеће које би доносило профит, а више да допринесу културно-просвјетном развоју Никшића. Висина главнице, номинална вриједност акција, начин организовања Друштва, састав његових органа и многе друге околности говоре о томе да се није ишло за профитом.

⁶¹⁾ Исто, одговор Министарства унутрашњих дјела на писмо Управе вароши Цетиња од 28 јануара 1894.

⁶²⁾ ДАЦ—МУД, 1898, ф. јануар—април, акта, бр. 132, писмо Јова Голијанина, претсједника Одбора за оснивање штампарије, Божу Петровићу.

⁶³⁾ *Невесинџе*, Никшић, 11 новембра 1898, бр. 28.

Иако је вриједност акција била веома мала (свега 10 фиорина), упис није текао сасвим глатко. Из једног списка види се да је до 5 новембра 1898 године било уписано свега 196 акција, што значи да је више од једне трећине акција остало неуписано. Од свих уписника само су Народна читаоница у Никшићу и Павле Дубљевић уписали по десет акција. Десетак акционара уписало је по пет-шест акција, а остали већином по једну или двије акције.⁶⁴⁾ Да ли је касније уписан и уплаћен потпуни износ главнице од 3.000 фиорина, нијесам могао утврдити, али претпостављам да јесте, јер је штампарија радила све до 1903 године, послјег чега се не срета ни једно њено издање.⁶⁵⁾ Тек пошто је, као што ћемо видјети, основана нова штампарија, 1906 године, наставља се издавачка дјелатност у Никшићу.

Али без обзира на његову крајњу судбину, ово Друштво је постигло извјесне резултате; оно је углавном одговорило својој намјени. Штампарија у Никшићу је била прво акционарско друштво у Црној Гори које је бар донекле нормално радило. Истина, оно није почивало на принципима савременог акционарског друштва, нити је првенствено имало за циљ остварење профита, али његово постојање је важно као први како-тако успјели покушај стварања акционарског друштва у Црној Гори.

Тако је до краја XIX вијека, од пет покушаја, формирано само једно и то веома скромно акционарско друштво — једна мала штампарија у првом реду за издавање недјељног листа. Кад се говори о формирању, односно покушају за стварање акционарских друштава у Црној Гори, не треба губити из вида опште привредне прилике и степен друштвено-економског развитка. Нема сумње да црногорска привреда није била још сазрела за једну такву форму организације капитала као што је акционарско друштво. То сасвим потврђују четири неуспјела покушаја. Тек почетком XX вијека оснивају се акционарска друштва са више успјеха. За неких десет година формирано је неколико акционарских друштава, која су показала прилично добре резултате.

⁶⁴⁾ Исто.

⁶⁵⁾ Види Преглед штампарско-издавачке дјелатности у Црној Гори 1494—1954, Цетиње 1955, шапирографирано.